

Г. В. Самойленко, PhD, фізична особа – підприємець
ORCID: 0009-0002-8146-0115

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Статтю присвячено дослідженню міжнародного досвіду охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини в умовах збройних конфліктів і визначенню можливостей його адаптації для України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що збройна агресія проти України актуалізувала потребу у переосмисленні національної системи захисту культурної спадщини з урахуванням міжнародних стандартів, практик і механізмів реагування на воєнні загрози. Особливого значення набувають не лише заходи фізичного захисту пам'яток, а й процедури документування пошкоджень, цифрової фіксації, евакуації рухомих культурних цінностей, протиаварійної консервації, реституції та післявоєнного відновлення.

У статті акцентовано увагу на тому, що міжнародний досвід у сфері охорони культурної спадщини під час збройних конфліктів має комплексний характер. Він охоплює міжнародно-правові механізми захисту культурних цінностей, діяльність спеціалізованих міжнародних організацій, залучення експертів до оцінювання пошкоджень, створення цифрових архівів, застосування технологій просторової фіксації, а також формування програм відновлення пошкоджених об'єктів. Зазначено, що для України важливим є не механічне запозичення іноземних моделей, а їх адміністративно-правова адаптація до національної системи публічного адміністрування, правового статусу органів охорони культурної спадщини, умов воєнного стану та потреб післявоєнної відбудови.

Обґрунтовано, що використання міжнародного досвіду може сприяти удосконаленню процедур охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини шляхом запровадження чітких стандартів документування, посилення міжвідомчої координації, розвитку цифрових реєстрів, підвищення ролі фахової експертизи та забезпечення прозорого використання міжнародної допомоги. Зроблено висновок, що міжнародний досвід має розглядатися як важливе джерело модернізації адміністративно-правового механізму охорони культурної спадщини України в умовах воєнних і післявоєнних викликів.

Ключові слова: культурна спадщина, міжнародний досвід, збройний конфлікт, воєнний стан, охорона культурної спадщини, консервація, реставрація, відновлення, цифрова фіксація, міжнародно-правовий захист.

H. V. Samoilenko. International experience in the protection of cultural heritage during armed conflicts

The article is devoted to the study of international experience in the protection, conservation, restoration and recovery of cultural heritage in the context of armed conflicts and to determining the possibilities of its adaptation for Ukraine under martial law. It is substantiated that the armed aggression against Ukraine has intensified the need to reconsider the national system of cultural heritage protection in view of international standards, practices and response mechanisms to wartime threats. Particular importance is attached not only to the physical protection of monuments, but also to procedures for documenting damage, digital recording, evacuation of movable cultural values, emergency conservation, restitution and post-war recovery.

The article emphasises that international experience in the field of cultural heritage protection during armed conflicts is comprehensive in nature. It includes international legal mechanisms for the protection of cultural property, the activities of specialised international organisations, the involvement of experts in damage assessment, the creation of digital archives, the use of spatial recording technologies, and the development of recovery programmes for damaged objects. It is noted that for Ukraine the key issue is not the mechanical borrowing of foreign models, but their administrative and legal adaptation to the national system of public administration, the legal status of cultural heritage protection bodies, martial law conditions and the needs of post-war reconstruction.

It is argued that the use of international experience may contribute to improving the procedures for the protection, conservation, restoration and recovery of cultural heritage through the introduction of clear documentation standards, strengthening interagency coordination, developing digital registers, increasing the role of professional expertise and ensuring transparent use of international assistance. The article concludes that international experience should be regarded as an important source for modernising the administrative and legal mechanism of cultural heritage protection in Ukraine under wartime and post-war challenges.

Key words: cultural heritage, international experience, armed conflict, martial law, protection of cultural heritage, conservation, restoration, recovery, digital recording, international legal protection.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України актуалізувала потребу у переосмисленні національної системи охорони культурної спадщини крізь призму міжнародного досвіду захисту культурних

© Г. В. Самойленко, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

цінностей у період воєнних конфліктів. Руїнування пам'яток, пошкодження історичного середовища, незаконне переміщення музейних предметів, загроза втрати архівних, бібліотечних і сакральних об'єктів свідчать про те, що внутрішні адміністративно-правові засоби недостатньо без належної інтеграції міжнародних стандартів і практик. Особливого значення набувають механізми попереднього захисту, документування пошкоджень, цифрового збереження, протиаварійної консервації, реституції та післяконфліктного відновлення культурної спадщини.

Міжнародний досвід у цій сфері не може бути механічно перенесений в українське законодавство, однак він дає можливість визначити ефективні моделі організації захисту культурних цінностей, координації між державними органами, військовими структурами, місцевим самоврядуванням, експертним середовищем та міжнародними організаціями. Саме тому актуальним є дослідження міжнародного досвіду як джерела удосконалення адміністративно-правових процедур охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини України в умовах збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика міжнародного досвіду охорони культурної спадщини в умовах збройних конфліктів розглядалася у працях українських і зарубіжних дослідників, які аналізували як міжнародно-правові механізми захисту культурних цінностей, так і практичні моделі їх збереження під час війни. Однією з найбільш релевантних для цієї теми є праця О. Рішняк «Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність», у якій досліджено загрози для об'єктів культурної спадщини України в умовах російської агресії та можливі шляхи їх захисту з урахуванням досвіду країн, культурна спадщина яких опинялася у зонах воєнних конфліктів.

О. Кашаба, О. Тавшунський та І. Щербина безпосередньо дослідили міжнародний досвід збереження культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту. У їхній праці проаналізовано історичну ретроспективу формування міжнародно-правових норм захисту культурних цінностей, звернено увагу на значення Гаазьких конвенцій і протоколів, а також підкреслено, що сучасні міжнародні акти не завжди є достатньо ефективними на практиці, однак залишаються важливими механізмами політичного впливу, санкційного реагування та кримінального переслідування за воєнні злочини проти культурної спадщини.

Н. Головач досліджувала міжнародні практики, проєкти та цифрові рішення у сфері збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів. У її праці систематизовано міжнародні підходи до цифрової фіксації, 3D-моделювання, віртуальної реконструкції, створення цифрових архівів і застосування таких інструментів для документування, відтворення та подальшої реставрації культурної спадщини. Авторка також звертає увагу на практику залучення спеціалістів із культурної спадщини у військових структурах Великої Британії та США, що має значення для формування української моделі взаємодії між органами охорони культурної спадщини і сектором безпеки.

Серед зарубіжних досліджень особливе значення має аналітичне дослідження Європейського парламенту «Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond», підготовлене E. Campfens, A. Jakubowski, K. Hausler та E. Selter. У ньому проаналізовано міжнародно-правові та політичні рамки захисту культурної спадщини, практику ключових міжнародних суб'єктів в Україні та попередніх конфліктах, а також запропоновано рекомендації для Європейського Союзу і держав-членів щодо посилення захисту культурної спадщини від наслідків збройних конфліктів.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені реституції та поверненню незаконно переміщених культурних цінностей. В. Шульга аналізує проблеми та можливості реституції культурних цінностей в Україні в умовах збройного конфлікту саме з урахуванням міжнародного досвіду і правових механізмів повернення втрачених або незаконно вивезених об'єктів. Такий підхід є важливим для цієї статті, оскільки міжнародний досвід охорони культурної спадщини не обмежується захистом нерухомих пам'яток, а охоплює також повернення музейних, архівних, бібліотечних та інших культурних цінностей.

Водночас наявні дослідження переважно зосереджені на міжнародно-правовому захисті культурних цінностей, історичних прикладах воєнних руїнувань, цифрових практиках документування або питаннях реституції. Недостатньо системно розкритим залишається саме адміністративно-правовий аспект адаптації міжнародного досвіду до процедур охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини України. Зокрема, потребують окремого аналізу можливості запровадження спеціалізованих підрозділів або фахових груп із захисту культурної спадщини, стандарти цифрового документування, міжнародні підходи до протиаварійної консервації, механізми координації з ЮНЕСКО, Європейським Союзом, ІКОМОС та іншими інституціями, а також порядок використання міжнародної допомоги у післявоєнному відновленні пам'яток.

Метою статті є визначення адміністративно-правового значення міжнародного досвіду охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини в умовах збройних конфліктів, а також з'ясування напрямів його адаптації до потреб України в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини в умовах збройних конфліктів має для України не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення. Йдеться не про механічне запозичення іноземних моделей, а про визначення

тих інструментів, які можуть бути адаптовані до українського адміністративно-правового механізму охорони культурної спадщини. Особливої актуальності це набуває з огляду на масштаби пошкоджень, потребу у швидкому реагуванні, документуванні втрат, протиаварійній консервації, поверненні незаконно переміщених культурних цінностей та подальшому післявоєнному відновленні.

Базовим міжнародно-правовим актом у цій сфері є Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року. Її значення полягає в тому, що культурні цінності розглядаються не як звичайне майно, а як об'єкти, що мають значення для культурної спадщини народів. Конвенція передбачає обов'язок держав забезпечувати повагу до культурних цінностей, утримуватися від використання таких об'єктів у спосіб, який може спричинити їх пошкодження, а також уживати заходів для їх охорони ще у мирний час [1]. Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 року від 26 березня 1999 року посилив цей підхід, зокрема через механізм посиленого захисту, криміналізацію серйозних порушень та деталізацію обов'язків держав щодо запобігання шкоді культурним цінностям [2].

У міжнародній практиці особливе місце займає досвід Італії. Його специфіка полягає у створенні спеціалізованої системи захисту культурної спадщини, що поєднує правоохоронну, експертну та міжнародну складові. Італійський підрозділ *Carabinieri Command for the Protection of Cultural Heritage* є одним із найвідоміших прикладів спеціалізованого державного органу, який займається протидією незаконному обігу культурних цінностей, поверненням викрадених предметів, розслідуванням злочинів проти культурної спадщини та участю у міжнародних місіях. У 2016 році Італія разом з ЮНЕСКО започаткувала ініціативу так званих «блакитних шоломів культури», тобто спеціалізованої групи, до складу якої входять представники карабінерів і Міністерства культури, здатні реагувати на загрози культурній спадщині після збройних конфліктів або стихійних лих [3; 4]. Такий досвід є важливим для України, оскільки він показує доцільність створення не лише адміністративних, а й спеціалізованих міжвідомчих механізмів реагування.

Досвід Великої Британії є цінним у частині інтеграції охорони культурної спадщини у сферу оборонного та безпекового планування. У британській моделі значну роль відіграє підхід *cultural property protection*, який передбачає підготовку військових, цивільних фахівців і експертів до дій щодо ідентифікації, захисту та недопущення пошкодження культурних цінностей під час збройного конфлікту. Велика Британія ратифікувала Гаазьку конвенцію 1954 року та її протоколи у 2017 році, після чого питання захисту культурної спадщини стали активніше інтегруватися у військове навчання, планування операцій і співпрацю з організаціями на зразок *Blue Shield* [5; 6]. Для України цей досвід важливий тим, що охорона культурної спадщини в умовах воєнного стану не може бути виключно завданням органів культури. Вона потребує взаємодії з військовими адміністраціями, Збройними Силами України, правоохоронними органами, Державною службою України з надзвичайних ситуацій та місцевим самоврядуванням.

Американський досвід заслуговує на увагу через широке використання цифрових технологій і дистанційного моніторингу. *Smithsonian Cultural Rescue Initiative* у співпраці з партнерами здійснює моніторинг українських об'єктів культурної спадщини, використовуючи супутникові знімки, дистанційне зондування, відкриті дані та аналітичні інструменти. У межах відповідного проєкту здійснювався моніторинг понад 28 тисяч об'єктів культурної спадщини України, включаючи музеї, меморіали, пам'ятники, релігійні споруди, бібліотеки та археологічні об'єкти [7]. Такий підхід має важливе значення для України, оскільки частина територій є тимчасово окупованою або небезпечною для безпосереднього доступу, а отже, дистанційний моніторинг може стати самостійним елементом адміністративної процедури виявлення і первинного документування пошкоджень.

Окремого значення набуває досвід Польщі та інших держав, які мають історичний досвід втрати, вивезення і повернення культурних цінностей. Польська практика є важливою з огляду на системну роботу з реституції, створення реєстрів втрачених культурних цінностей, взаємодію з міжнародними організаціями та правоохоронними структурами. Після початку повномасштабної агресії проти України ЮНЕСКО разом із партнерами проводила навчання для представників правоохоронних і судових органів сусідніх держав щодо запобігання незаконному обігу культурних цінностей, вивезених з України [8]. Для України це означає, що охорона культурної спадщини повинна охоплювати не лише нерухомі пам'ятки, а й музейні, архівні, бібліотечні та інші рухомі культурні цінності, щодо яких необхідні окремі процедури обліку, евакуації, контролю переміщення і повернення.

Міжнародний досвід також демонструє важливість програмного підходу до післявоєнного відновлення. ЮНЕСКО у Плані дій для культури у відновленні України визначає серед ключових напрямів моніторинг, оцінювання і документування пошкоджень культурної спадщини, превентивні та невідкладні заходи, підтримку інституційної спроможності, цифрову трансформацію і відновлення культурного сектору [9]. Це підтверджує, що відновлення культурної спадщини не може зводитися до будівельного ремонту. Воно має включати фахову оцінку пошкоджень, визначення культурної цінності об'єкта, пріоритетність протиаварійних заходів, підготовку реставраційної документації та прозоре використання міжнародної допомоги.

У працях О. Рішняк міжнародний досвід розглядається через призму захисту культурної спадщини у воєнних конфліктах другої половини XX і початку XXI століття та його співвідношення з українською

дійсністю. Авторка звертає увагу на те, що загрози для культурної спадщини під час війни мають комплексний характер і включають не лише фізичне руйнування, а й привласнення, незаконне переміщення, втрату контексту та використання культурної спадщини як інструменту ідеологічного впливу [10]. Ця позиція є важливою для обґрунтування того, що міжнародний досвід має бути використаний не лише для відновлення окремих пам'яток, а й для захисту культурної ідентичності.

О. Кашаба, О. Тавшунський та І. Щербина досліджують міжнародний досвід збереження культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту, звертаючи увагу на історичний розвиток міжнародно-правових норм, роль Гаазьких конвенцій, значення міжнародної відповідальності та проблеми практичного виконання міжнародних зобов'язань [11]. Їхній підхід дозволяє зробити висновок, що міжнародні акти самі по собі не гарантують збереження культурної спадщини, якщо на національному рівні відсутні дієві адміністративні процедури реалізації відповідних стандартів.

Н. Головач аналізує міжнародні практики, проєкти та цифрові рішення у сфері збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів. Особливе значення мають положення щодо цифрового документування, 3D-моделювання, віртуальної реконструкції та створення цифрових архівів, які можуть використовуватися не лише для збереження інформації, а й для майбутньої реставрації та доказування факту пошкодження [12]. Для України це означає необхідність переходу від фрагментарної цифрової фіксації до єдиної системи цифрового супроводу охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини.

З урахуванням проаналізованого міжнародного досвіду, на нашу думку, в українське законодавство і практику діяльності органів публічної адміністрації доцільно імплементувати кілька ключових положень.

По-перше, необхідно нормативно закріпити спеціалізований міжвідомчий механізм захисту культурної спадщини в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. За аналогією з італійським досвідом, доцільним є створення постійної фахової групи або координаційного підрозділу, до якого мають входити представники органів охорони культурної спадщини, правоохоронних органів, військових адміністрацій, ДСНС, реставратори, архітектори, музейні працівники, архівісти та експерти з цифрової фіксації. Такий підрозділ має не замінювати органи охорони культурної спадщини, а забезпечувати оперативну координацію у випадках пошкодження, загрози руйнування, незаконного переміщення або потреби у невідкладній консервації.

По-друге, слід інтегрувати охорону культурної спадщини у систему безпекового і оборонного планування. Українське законодавство має передбачати обов'язок військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів враховувати наявність пам'яток, музеїв, архівів, бібліотек, сакральних споруд і історичних ареалів під час планування евакуації, розміщення інфраструктури, ліквідації наслідків обстрілів і проведення невідкладних робіт. Такий підхід відповідає британській моделі, у якій cultural property protection розглядається як складова ширшої системи безпеки.

По-третє, необхідно запровадити єдиний цифровий стандарт документування пошкоджень культурної спадщини. Він має включати обов'язкову фото- і відеофіксацію, геопросторову прив'язку, фіксацію дати і часу, опис пошкоджень, зазначення правового статусу об'єкта, дані про джерело інформації, цифрове зберігання матеріалів і можливість їх подальшого використання для реставрації, доказування та міжнародної звітності. Американський досвід дистанційного моніторингу свідчить, що цифрові дані мають бути не допоміжним матеріалом, а повноцінним елементом адміністративної процедури.

По-четверте, потрібно законодавчо розмежувати протиаварійну консервацію, реставрацію, ремонт і відновлення об'єктів культурної спадщини. У практиці післявоєнного відновлення існує ризик підміни реставрації звичайним будівельним ремонтом. Тому законодавство має встановити, що будь-яке відновлення пам'ятки повинно здійснюватися з урахуванням предмета охорони, автентичності, історичного середовища та науково-проєктної документації. Це особливо важливо при використанні міжнародної фінансової допомоги, яка має спрямовуватися не лише на фізичне відновлення об'єкта, а й на збереження його культурної цінності.

По-п'яте, доцільно посилити механізми реституції та контролю за переміщенням культурних цінностей. Україна потребує єдиного електронного реєстру культурних цінностей, які були втрачені, викрадені, незаконно переміщені або перебувають під загрозою вивезення. Такий реєстр має бути сумісним із міжнародними базами даних і доступним для взаємодії з митними, правоохоронними та судовими органами інших держав. Польський і загальноєвропейський досвід показує, що повернення культурних цінностей неможливе без належної первинної фіксації, доказової бази і міжнародної комунікації.

По-шосте, необхідно забезпечити прозорий адміністративний супровід міжнародної допомоги, яка спрямовується на охорону, консервацію, реставрацію та відновлення культурної спадщини. Такий супровід має включати публічний облік проєктів, критерії пріоритетності, фахову експертизу, контроль за виконанням робіт і звітність щодо результатів. Це дозволить уникнути дублювання проєктів, нецільового використання коштів і випадків, коли відновлення здійснюється без належного врахування охоронного статусу об'єкта.

Таким чином, міжнародний досвід є важливим джерелом удосконалення українського адміністративно-правового механізму охорони культурної спадщини. Його практична цінність полягає у можливості сформувати більш цілісну систему, в якій охорона, консервація, реставрація та відновлення будуть пов'язані

єдиною логікою: від попереднього захисту і цифрового документування до фахового відновлення, міжнародної взаємодії та відповідальності за порушення.

Висновки. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини в умовах збройних конфліктів свідчить, що ефективний захист культурних цінностей потребує не лише наявності правових норм, а й розвинених інституційних, цифрових, експертних і координаційних механізмів. Для України особливе значення мають практики спеціалізованого реагування, дистанційного моніторингу, цифрового документування, інтеграції охорони спадщини у безпекове планування, реституції та прозорого управління міжнародною допомогою.

Адаптація такого досвіду має здійснюватися з урахуванням національної системи публічного адміністрування і реальних умов воєнного стану. Пріоритетним є не формальне запозичення іноземних моделей, а створення дієвих адміністративно-правових процедур, які забезпечать своєчасне реагування на загрози, збереження автентичності, фахове відновлення пам'яток і належне документування шкоди.

Удосконалення українського законодавства у цій сфері доцільно спрямувати на створення міжвідомчого механізму захисту культурної спадщини, розвиток цифрових реєстрів, уніфікацію стандартів документування, посилення контролю за реставраційними і відновлювальними роботами та забезпечення міжнародної співпраці у питаннях повернення культурних цінностей. Саме такий підхід дозволить поєднати післявоєнне відновлення з реальним збереженням культурної пам'яті України.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157
2. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року від 26 березня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99
3. Italy-UNESCO Agreement signed. Permanent Delegation of Italy to UNESCO. 16 лютого 2016. URL: https://delegazioneunesco.esteri.it/en/news/dalla_rappresentanza/2016/02/firma-accordo-italia-unesco-2/
4. The Blue Helmets of Culture. Università della Svizzera italiana. 29.11.2021. URL: <https://www.usi.ch/en/feeds/17464>
5. Cultural Property Protection – The UK Approach. Center of Excellence for Stability Police Units. URL: <https://www.coespu.org/articles/cultural-property-protection-uk-approach>
6. Blue Shield UK. URL: <https://www.ukblueshield.org.uk/>
7. Remotely Monitoring Ukraine's Cultural Heritage with the Conflict Observatory. Smithsonian Institution. URL: <https://global.si.edu/projects/remotely-monitoring-ukraine%E2%80%99s-cultural-heritage-conflict-observatory>
8. UNESCO seeks to prevent trafficking of looted Ukrainian art. Associated Press. 05 жовтня 2022. URL: <https://apnews.com/article/7d9edd877bf085e618e799dc313b8d4b>
9. Action Plan for Culture in Ukraine Recovery. UNESCO. 2024. URL: <https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/09/UNESCO%20Action%20Plan%20Culture%20for%20Ukraine%20Recovery%202024.pdf>
10. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 159–173. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/8126>
11. Кашаба О. Ю., Тавшунський О. М., Щербина І. В. Міжнародний досвід збереження культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2024. Т. 35 (74). № 4. С. 199–204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/4.29>
12. Головач Н. М. Збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів: міжнародні практики, проекти та цифрові рішення. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2025. № 2. С. 30–35. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2025.350075>
13. Campfens E., Jakubowski A., Hausler K., Selter E. Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond. Research for CULT Committee. European Parliament, Directorate-General for Internal Policies of the Union. 2023. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1aea3138-cd1b-11ed-a05c-01aa75ed71a1/language-en>
14. Шульга В. О. Проблеми повернення культурних цінностей під час збройного конфлікту: міжнародний досвід та українські реалії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/51-2.pdf>

Дата першого надходження статті до видання: 12.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026